

המזרח התיכון

שם הספר: גיאוגרפיה של המזה"ת – תמורות על סף המאה ה 21 . ארנון סופר ודלית גרוס-לן בהוצאת עם עובד.

פרק ג' - תמורות באוכלוסייה ובחברה של המזה"ת כתב חיים חדד

תמורות באוכלוסייה ובחברה של המזה"ת

במהלך 200 השנים האחרונות האוכלוסייה במזה"ת גדלה בשיעור ניכר, וכיום חיים במזה"ת מעל 300 מיליון בני אדם.

המאפיינים הדמוגרפיים של אוכלוסיית המזה"ת:

**** ריבוי טבעי חיובי מהגבוהים בעולם והכפלת האוכלוסייה כל 20-30 שנה:**

שיעורי הילודה תמיד היו ונשארו גבוהים מסיבות דתיות (דת איסלאם - מצוות פרו ורבו, ריבוי נשים לגבר), סיבות חברתיות (מעמד אישה נמוך, אנאלפבתיות וחוסר מודעות לשימוש באמצעי מניעה, גיל נישואין צעיר, הכבוד והיוקרה שמעניקים ילדים ובמיוחד בנים להוריהם) ומסיבות כלכליות (ילדים כוח עבודה בכפרים החקלאיים, תמיכה כלכלית של הילדים בהוריהם שיגיעו לגיל מבוגר).

למרות הילודה הרבה, שיעורי התמותה פחתו במהלך 100 השנים האחרונות בשל שיפורים שחלו במערכת הבריאות ובשירותי הרפואה - אספקת מים נקיים, שיפור מערכת הביוב, חיסונים ותרופות. הירידה בתמותה נבעה מהשפעת השלטון הקולוניאלי שפיתח את הרפואה.

הריבוי הטבעי במזה"ת הוא מהגבוהים ביותר בעולם - בין 2% ל 3.5% בשנה ומשמעות הדבר היא שאוכלוסיית המזה"ת מכפילה את עצמה (את כמותה) כל 20-30 שנה! (להבדיל ממדינות מערב אירופה שבהן הריבוי הטבעי נמוך מ 1% (או שלילי) ופרק הזמן שדרוש בהן להכפלת האוכלוסייה הוא בין 70 ל 140 שנים).

כתוצאה מריבוי טבעי חיובי גבוה נוצרת בעיית התפוצצות אוכלוסין שמתבטאת במספר בעיות:

- א. התפוצצות אוכלוסין בכפרים החקלאיים שמתבטאת בהקטנת השטח החקלאי לאדם.
- ב. מחסור גובר במזון ובמי שתייה נקיים. צורך להוציא כספים רבים על ייבוא מזון במקום על פיתוח כלכלי. ייבוא המזון מגביר את תלותה של המדינה המייבאת מזון במדינות שמהן מייבאים.
- ג. התפוצצות אוכלוסין בערים הגדולות בשל הגירה רבה אליהן ובשל ריבוי טבעי גבוה בהן. כתוצאה מכך חוסר במקומות עבודה ומגורים. הגברת העוני והפשע, התפתחות "כלכלת הבזאר" (עבודות מזדמנות) בשל האבטלה הרבה.
- ד. קריסת מערכות התשתית והשירותים הציבוריים במדינה בכלל ובערים הגדולות בפרט - מערכות ותשתית חינוך, בריאות, חשמל, ביוב וכו'.
- ה. אי שקט חברתי-פוליטי, זעזועים חברתיים-כלכליים פנימיים וחוסר יציבות של השלטון בשל תסיסה חברתית עקב המצוקות.
- ו. היווצרות "מעגל עוני" (ראה תרשים).

הדרכים לצמצום הריבוי הטבעי החיובי הגבוה ולהגבלת הילודה:

- א. גישה ישירה - חוקים לצמצום ילודה והעלאת גיל הנישואין, עידוד לביצוע הפלות, פעולות הסברה לתיכנון גודל משפחה ולשימוש באמצעי מניעה וחלוקה חנים של אמצעי מניעה, הטבות ומענקים לנשים שיוולדות מעט ילדים.
- ב. גישה עקיפה - נמשכת זמן רב יותר ובעלת סיכויי הצלחה גבוהים יותר, וכוללת פיתוח כלכלי והעלאת רמת החיים, העלאת מעמד האישה, הגברת החינוך וצמצום אנאלפבתיות.

מדיניות הגבלת הילודה במזה"ת נתקלת בקשיים ביישומה משום שהיא נוגדת את מצוות הדת. החברה המוסלמית במזה"ת נחשבת לחברה דתית והמסורת של הולדת מספר רב של ילדים ובמיוחד בנים מושרשת עמוק בחברה הכפרית וקשה לשנות מסורת זו. קל יותר לשפר את הרפואה ולהפחית את התמותה מאשר לשנות מסורת של ילודה רבה, ולכן הריבוי הטבעי נשאר חיובי גבוה יחסית.

המדינות שעושות מאמצים גדולים ביותר לצמצום הילודה במזה"ת הן - מצרים, טורקיה, ירדן וארצות המגרב (מרוקו, אלג'יריה).

בסעודיה אין מדיניות של הגבלת ילודה והסיבות לכך הן:

- א. אדיקות דתית מוסלמית.
- ב. הימצאותם של שטחים נרחבים שוממים.
- ג. אמונה שהעושר הכספי מהנפט עשוי לפתור את בעיית ריבוי האוכלוסייה.

במזה"ת אין אחידות (הומוגניות) בנושא הילודה, התמותה והריבוי הטבעי - עיין בטבלה א' + ב':

- במדינות סוריה, עיראק, תימן, ירדן - ריבוי טבעי מעל 3% בשנה.
- במצרים, ירדן, לבנון, טורקיה ובארצות המגרב ירידה איטית בריבוי הטבעי בשל מדיניות ממשלתית להגבלת הילודה.
- ברצועת עזה ובקרב ערביי ישראל הפלסטינים הריבוי הטבעי גבוה במיוחד ולאחר ירידה קטנה בשנות ה-70 שוב מסתמנת עליה בין השנים 1980 עד 1999.
- בסעודיה אין הגבלת ילודה (ראה הסיבות מקודם) והריבוי הטבעי בה בעליה איטית.
- ירידה מהירה וגדולה בשיעורי התמותה אבל ירידה איטית יותר בשיעורי הילודה (טבלה ב').
- בארצות המגרב (תוניסיה, אלג'יריה ומרוקו), למרות היותן מוסלמיות, שיעורי הריבוי הטבעי והילודה נמוכים יותר מאלו של מדינות אחרות במזה"ת, משום שארצות המגרב הושפעו באופן משמעותי יותר מאירופה.
- בצרים (לאורך הנילוס), ברצועת עזה, בסוריה ובאיראן קיימת מציאות יומיומית של "התפוצצות אוכלוסיין" (תאוריית מלתוס).

"המומנטום הדמוגרפי"

גם אם כל זוג צעיר היה מחליט להוליד 2-1 ילדים לכל זוג, עדיין האוכלוסייה היתה ממשיכה לגדול בשיעור גבוה במהלך 30-20 השנים הבאות. מכיוון שבמזה"ת יש אוכלוסייה צעירה רבה, הרי שתוך 10-20 שנים הילדים הללו יתבגרו ויתחתנו, ונקבל מספר גדול במיוחד של זוגות צעירים חדשים בגיל הפרייון. גם אם כל זוג חדש כזה יביא לעולם ילד אחד, הרי שבסה"כ יוולדו במזה"ת ילדים חדשים רבים בשל ריבוי של אימהות צעירות חדשות. כלומר מדיניות הגבלת ילודה לא תבלום בטווח הקצר את גידול האוכלוסייה אלא רק בטווח הארוך יותר!
הקשר הדוק בין רמת פיתוח לבין שיעור הריבוי הטבעי ושיעורי פרייון:

- ככל שרמת הפיתוח עולה כך הריבוי הטבעי יורד. (יחס הפוך).
- ככל שרמת ההשכלה עולה כך הריבוי הטבעי קטן יותר (יחס הפוך). במחקרים במצרים, ירדן, מרוקו, תימן, סודן, סוריה, פקיסטן, תוניסיה נמצא קשר הדוק בין השכלת נשים לבין שיעור פרייון - לנשים לא משכילות היו בממוצע 10-7 ילדים ואילו לנשים משכילות 6-4 ילדים.
- קיים הבדל בשיעור הפרייון של האישה בעיר לעומת הכפר - לאישה משכילה המתגוררת בעיר ועובדת מחוץ לביתה יהיו פחות ילדים.
- ככל שהאישה מודרנית יותר ונחשפת לתרבות מערבית-חילונית כך יגדל השימוש באמצעי מניעה. בארצות המגרב (תוניסיה, מרוקו, אלג'יריה), שהיו תקופה ממושכת יותר תחת השפעה אירופאית קרוב ל 50% מהנשים השתמשו באמצעי מניעה!

המזה"ת מתחלק לשלוש קבוצות מדינות לפי ריבוי טבעי ושיעור פרייון:

1. מדינות שבהן שיעור הפרייון של האישה בירידה מתמדת - מצרים (ירידה מ 6.6 ילדים לאישה ב 1950 ל 3.5 ילדים לאישה ב 1990), בלבנון, מרוקו, תוניסיה.
2. מדינות שבהן ירידה איטית ביותר - סוריה, ירדן ועיראק.
3. מדינות ללא שינוי בשיעורי ילודה ופרייון האישה - לוב, עומאן, תימן וערב הסעודית.

**** פירמידת גילים / הרכב גילים - בעיקר אוכלוסייה צעירה:**

צורת פירמידת הגילים של מדינות רבות במזרחית דומה לזו של מדינות עולמיות אחרות - בסיס רחב שמעיד על ילודה רבה וחלק עליון צר שמעיד על תוחלת חיים נמוכה יחסית. כמעט 50% מהאוכלוסייה של מדינות מסוימות במזרחית נמצאת עד גיל 15. מעט מבוגרים מעל גיל 65. רוב האוכלוסייה צעירה ("יעולם צעיר"). במזרחית רק כ 30% מהאוכלוסייה נמצאת בכוח העבודה (קבוצת המפרנסים) בניגוד למערב אירופה ששם כ 65% מהאוכלוסייה מפרנסת ובכוח העבודה. במזרחית נוצר מצב שכ 30% מהאוכלוסייה מנסים לפרנס את כל שאר האוכלוסייה שאינה עובדת מחוץ לבית.

מצב זה יוצר נטל כלכלי כבד על המדינה - בעיות באספקת מקומות דיור לזוגות צעירים חדשים, בעיות תעסוקה, בעיות באספקת שירותי חינוך ובריאות.

במדינות הנפט במפרץ הפרסי (כווית, בחריין, קטר) ניתן לאתר בפירמידת הגילים יותר גברים מנשים בגילאי 50 – 20 - תוצאה של הגירה חיובית אל מדינות הנפט לצורך תעסוקה. בסיס הפירמידה יחסית רחב בשל ילודה רבה (מסורת, דת איסלאם). אולם מדינות הנפט במפרץ הפרסי נחשבות מפותחות יותר ביחס למדינות ערביות-מוסלמיות אחרות במזרחית, ולכן הילודה בהן קטנה יותר. כמו כן, ממשלות מדינות הנפט מעודדות ילודה כדי להגדיל את כוח האדם הלאומי-מקומי הדרוש לפיתוח תשתיות והכלכלה, וכדי להפחית את הצורך להתבסס על עובדים זרים (לצמצם את הפער בין מספר המקומיים לבין מספר הזרים).

הדגמת התפוצות אוכלוסין ממצרים

כמעט כל אוכלוסיית מצרים מתרכזת על 3.5% משטח המדינה (בערך 35,000 קמ"ר). שטח מצרים הוא כ 1,000,000 קמ"ר. רק 2.5% (25,000 קמ"ר) מהשטח ראוים לעיבוד חקלאי (לאורך הנילוס והדלתא).

במצרים יש גם "התפוצות אוכלוסין חקלאית" בכפרים שמתבטאת בהקטנה משמעותית של גודל השטח החקלאי המעובד לנפש. בעוד ששטח היבולים (השטח החקלאי) הכולל גדל מ 12 מליון דונם בשנת 1820 ל 50 מליון דונם בשנת 1990, הרי ששטח היבולים לנפש פחת מ 5.6 דונם לנפש בשנת 1820 ל 2.3 דונם בשנת 1990. הסיבה לכך היא גידול מואץ של האוכלוסייה מ 2.5 מליון תושבים בשנת 1820 ל 55 מליון תושבים בשנת 1990.

בתקופת השנים 1820-1990 האוכלוסייה גדלה פי 26, אך השטח החקלאי המעובד גדל רק פי 2.5!! התוצאה היא שמקבלים חלקות קטנות ואינטנסיביות מאוד לכל חקלאי בכפרים. גם חלוקת הקרקעות בירושה בין הבנים מקטינה את גודל השטח לחקלאי מדור לדור!

**** התרחבות השטח העירוני הבנוי על חשבון שטחים חקלאיים ומעבר של קרקע חקלאית לצורכי מגורים מקטינים את השטח החקלאי במדינה.** גודל השטח החקלאי הקטן לא מספיק לפרנסת האיכר ומשפחתו, ולכן קיימת תופעה של נטישת הכפר לטובת העיר.

הקטנת השטח המעובד לנפש מתבטאת בשלושה דברים עיקריים:

- א. חוסר פרנסה, רמת חיים נמוכה ועוני בכפר. התוצאה הגירה לעיר הבירה קהיר והפיכתה ל"עיר ראשה".
- ב. מחסור במזון (בתוצרת חקלאית). התוצאה היא שמרים נאלצת לייבא כמות רבה של חיטה, דבר שמהווה נטל על הכלכלה.
- ג. ניצול יתר של חלקות קרקע קטנות ואינטנסיביות עד כדי שחיקת הקרקע ופגיעה בפוריותה - דבר שעלול להחריף עוד יותר את המחסור במזון.

בנייתו של סכר אסואן אמנם הגדילה באופן מלאכותי את כמות השטח החקלאי שראוי לעיבוד חקלאי (ע"י אספקת מים להשקיה כל השנה), אולם התרומה היתה מוגבלת בשל קצב גידול האוכלוסייה המהיר - מ 1960 עד 1987 גדל השטח החקלאי ב 4.3 מליון דונם בעוד שבאותן שנים נוספו לאוכלוסיית מצרים 29 מליון! הגידול בשטח החקלאי עקב סכר אסואן "נבלע כלא היה" בשל המשך ההתרבות המהירה והרבה של אוכלוסיית מצרים.

במצרים יש גם "התפוצצות אוכלוסין עירונית" בערים הגדולות, במיוחד בקהיר עיר הבירה, שהיא "עיר ראשה". הדבר מתבטא בקושי לספק שירותים עירוניים בסיסיים לכלל האוכלוסייה עד כדי קריסת מערכות ציבוריות - מחסור בעבודה, מחסור במגורים שיוצר שכונות עוני ותופעות כמו "עיר מתים" (אנשים מתגוררים במבני קבורה) או "עיר עליונה" (מתגוררים בפחונים ואוהלים על גגות בתים), "כלכלת בזאר", "מעגל עוני" בעיר. שטח העיר קהיר רבתי כ 870 קמ"ר ובשטח זה קרוב ל 15,000,000 תושבים - מקבלים צפיפות גבוהה של 17,000 נפש לקמ"ר, ובמחוזות מסוימים הצפיפות לכל קמ"ר גבוהה יותר.

הגורמים להתפוצצות אוכלוסין במצרים:

1. הגורם הפיסי - מצרים ארץ מדברית ויש היצמדות לנילוס שנחשב מקור מים ומקור חיים. גודל השטח החקלאי קטן בשל המדבר.

2. גורם אנושי - ריבוי טבעי גבוה. הילודה רבה (מסיבות דתיות, מעמד אישה נמוך, אנאלפבתיות, יוקרה וכבוד חברתי), למרות ההפחתה המסוימת משנות ה - 80 (הצלחה חלקית של תוכניות לתיכנון משפחתי). התמותה פחתה.

3. בערים יש התפוצצות אוכלוסין בשל הגירה פנימית רבה מהכפרים. מדי שנה מהגרים כ 195,000 איש מהכפרים בעיקר אל קהיר.

פתרונות לבעיית התפוצצות האוכלוסין במצרים:

1. מדיניות ממשלתית לצמצום ילודה - מדיניות זו כוללת צעדים ישירים ועקיפים להפחתת מספר הילידים במשפחה. בין הצעדים ניתן למנות: פעולות הסברה להגברת שימוש באמצעי מניעה, הגברת החינוך, תוכניות לתיכנון משפחתי, פיתוח כלכלי והעלאת מעמד האישה, הטבות כספיות. הבעיה היא שזה נוגד את מצוות הדת ומסורת חברתית.

2. פיזור אוכלוסין ע"י פיתוח של אזורים מחוץ לעמק הנילוס - "כיבוש" שטחי מדבר שוממים והפיכתם למאוכלסים. ישנם שלושה מוקדי פיתוח עיקריים מחוץ לעמק הנילוס:

"תוכנית העמק החדש" - תוכנית לפיתוח נאות המדבר ממערב לנילוס ע"י ניצול מי תהום והעברת מים בתעלות מהנילוס. כמו כן ניצול הפרש הגובה בין שקע קטרה לבין ים תיכון לצורך נפילת מים והפקת חשמל. מדובר על תוכנית פיתוח חקלאי במטרה להגדיל שטחים חקלאיים ולהפחית את צפיפות האוכלוסין החקלאית בכפרים. תוכנית זו יקרה ודורשת השקעות רבות ולכן עדיין לא הוכתרה בהצלחה. בשקע פיום (דרומית מערבית לקהיר) היתה הצלחה מסוימת והעבירו לשם מים בתעלה מהנילוס והציעו לאיכרים קרקע במחיר נמוך, אך המשך גידול אוכלוסייה מהיר מעיב על ההצלחה וכולס אותה.

פיתוח עירוני-מסחרי-תעשייתי לאורך תעלת סואץ - תעלת סואץ היא נתיב תחבורה ימי חשוב. יש מקורות תעסוקה לא חקלאיים שקשורים למסחר, שירותי נמל וספנות, תעשיות נפט ובתי זיקוק וגם פוטנציאל תיירותי. תוכנית זו נועדה להקל על הצפיפות בערים הגדולות של מצרים (קהיר), וכוללת גם שיקום ופיתוח של ערי התעלה הקיימות כדי למשוך אליהן בחזרה תושבים שנטשו לאחר מלחמת ששת הימים ומלחמת יום כיפור.

הקמת ערים חדשות - ממשלת מצרים פעלה להקמת ערים חדשות במרחק של 30-70 ק"מ מקהיר במטרה להקל על הצפיפות בקהיר. הערים שהוקמו הן: "סאדאת", "שישה באוקטובר", "עשרה במאדן". תוכנית זו נכשלה והערים החדשות הפכו בחלקן "לערי רפאים" כמעט ולא מאוכלסות ממספר סיבות: חוסר מוטיבציה של תושבים ופחד פסיכולוגי

לעבור למקום חדש ולא מוכר, תושבים עניים חסרי כסף לרכישת דירות חדשות, היעדר כישורים אישיים מתאימים של האנשים לעבוד בתעשיות בשל חוסר השכלה.

3. הגברת הפיתוח התעשייתי - במטרה להעלות את רמת החיים - דבר שבעקיפין ובטווח ארוך יצמצם ילודה. הבעיה היא שיש אחוז גבוה של אנאלפבתיות והיעדר כישורים אישיים מתאימים לתעשיות מודרניות, דבר שמקשה על הצלחת התוכנית.

4. לעודד הגירה חיצונית אל ארצות מחוץ למצרים - לדוגמא הגירת פועלים אל מדינות הנפט במפרץ הפרסי. עלולה להתעורר בעיה כאשר המהגרים הללו חוזרים אל מצרים. בעקבות משברי הנפט בשנות ה-70 ועליית מחירו, צומצם ייצוא הנפט מהמזה"ת משום שמדינות המערב החלו לעבור למקורות אנרגיה חלופיים. עקב כך פחתו ההכנסות של מדינות המפרץ, נבלמה התפתחותן ופחת הצורך בידיים עובדות. לכן מהגרים, שבאו לאזור קודם לכן, איבדו בחלקם את מקום עבודתם ונאלצו לשוב אל ארצות מוצאם. אלה שחזרו למצרים הגבירו בה את האבטלה ועירערו בה את היציבות הכלכלית-חברתית.

הגירה

מבחינים בין הגירה פנימית (במזה"ת בעיקר מהכפרים לעיר הגדולה, משולי המדינה אל הגלעין / מרכז), לבין הגירה חיצונית (מעבר ממדינה למדינה).

הגירה מרצון - אנשים מרצונם וביוזמתם עוברים ממקום למקום. בדרך כלל מתוך רצון לשפר את רמת החיים והמצב הכלכלי, הגירה לצורך עבודה ולימודים.
הגירה מאולצת / בכפייה - לרוב בשל מלחמות, רדיפות דתיות / פוליטיות, אסונות טבע כמו בצורת ממושכת, גירוש תושבים - כל אלה מכריחים.

הגירה חיובית - יותר באים אל אזור מסוים מאשר עוזבים אותו - תוספת אוכלוסייה.
הגירה שלילית - יותר עוזבים מקום מסוים מאשר מצטרפים אליו - האוכלוסייה באותו מקום פוחתת.

"גורמים דוחפים" - הסיבות לעזוב מקום מסוים, הדברים "הרעים" במקום שאותו עוזבים.
"גורמים מושכים" - הסיבות להגיע למקום חדש, הדברים "הטובים" במקום החדש.

הגירה פנימית במזה"ת

** מהשוליים אל הגלעין, מהכפרים לעיר המרכזית (אל ערי הבירה). לדוגמא במצרים אל קהיר, בעיראק אל בגדד, בירדן אל רבת עמון.

הגורמים "הדוחפים" בכפרים:

1. הקטנת השטח החקלאי לנפש. האדמות החקלאיות הקטנות אינן מספיקות לפרנסה. הרחבת השטח החקלאי בכפרים יקרה או בלתי אפשרית (לדוגמא במצרים בשל המדבר משני צידי הנילוס).
2. עוני ורמת חיים נמוכה.
3. רמת שירותים נמוכה, חוסר בשירותי חינוך ובריאות, חוסר היגיינה, מחלות.

הגורמים "המושכים" בעיר - רמת שירותים גבוהה יותר, אפשרויות תעסוקה מגוונות והכנסה גבוהה יותר.

תוצאות:

1. הגברת תהליך העיור - גידול באחוז האוכלוסייה העירונית ויצירת מדרג עירוני לא מאוזן - תהוות "עיר ראשה".

2. התפוצצות אוכלוסין בעיר - מחסור במגורים (תופעות של "עיר המתים" ו"עיר עליונה" בקהיר), שכונות עוני ("קג'ה קונדו" באנקרה שבטורקיה - ללא תכנון עירוני ועם מבנים שהוקמו תוך לילה ללא שירותי תשתית), חוסר במקומות עבודה, עוני ופשע, "כלכלת בזאר", קושי באספקת שירותים עירוניים בסיסיים כמו חינוך, בריאות, חשמל, ביוב ומים קייים - קריסת מערכות.

3. הגדלת הפער החברתי-כלכלי בין הערים לבין הכפרים.

**** ניסיונות של ממשלות ליזום ולעודד הגירה פנימית אל אזורי פיתוח חדשים במסגרת מדיניות פיזור אוכלוסייה** - הגירה זו נועדה להפחית את הצפיפות הרבה באזורים מסוימים. דוגמאות:

א. בישראל - פיתוח הנגב והגליל - הכוונת עולים חדשים אל עיירות פיתוח, מוביל המים הארצי אל הנגב.

ב. במצרים - פיתוח ערי תעלת סואץ (פורט סעיד, סואץ, איסמאעיליה) וצפון סיני, הקמת ערים חדשות במרחק של 30 - 70 ק"מ מקהיר ("סאדאת", "רמאדן", "שישה באוקטובר"), פיתוח נאות המדבר ממערב לנילוס (תוכנית "העמק החדש") ותוכנית להעביר מים מהנילוס באמצעות תעלת טושקה.

ג. בסוריה - פיתוח עמק נהר הפרת בצפון מזרח המדינה ע"י הקמת סכר טבקה - הרחבת שטחי החקלאות המושקים, פיתוח תעשייתי בעזרת החשמל הזול והרב המופק מהסכר.

ד. בטורקיה - פרויקט מדמ"א (מפעל דרום מזרח אנטוליה) - הקמת סכרים על נהר הפרת (סכר קבן, סכר קירקיה וסכר אתאטורק) כדי להפיק חשמל ולפתח את התעשייה והכלכלה בדרום מזרח טורקיה, להעלות את רמת החיים ולקדם מבחינה חברתית וכלכלית את האוכלוסייה הכורדית באזור כדי להפחית את מרירותם ועוונותם של הכורדים, ופיתוח חקלאי להגדלת כמויות החיטה. (אתאטורק שהיה מייסד טורקיה המודרנית העביר את עיר הבירה מאיסטנבול לאנקרה שבמרכז המדינה כדי לאכלס את מרכז טורקיה שהיה דל בתושבים ולהפחית את לחץ האוכלוסייה מאיסטנבול).

למרות הניסיונות הנ"ל של מדינות המזה"ת, ברוב המקרים הניסיונות נכשלים ועדיין רוב התושבים מעדיפים את הגלעין ואת הערים המרכזיות והגדולות, ואינם נמשכים אל אזורי הפיתוח החדשים!!

הגירה חיצונית (בין ארצות)

מבחינים בהגירה החיצונית בין הגירה מרצון לבין הגירה מאולצת!

דוגמאות להגירה מרצון (לעבודה ולשיפור רמת החיים):

1. הגירה של משכילים ואנשי מקצוע, שמהגרים מהמזה"ת אל מדינות המערב (אל אירופה וארה"ב). הם בד"כ לא חוזרים אל מולדתם. החיסרון לארצות המוצא (שמהן מהגרים) - "בריחת מוחות" - מדובר באנשים שמדינתם השקיעה בחינוכם ובהכשרתם וכשהם מהגרים מהמדינה לאירופה או המדינה מפסידה את ההשקעה שהשקיעה בהם ומפסידה את תרומתם. בארצות היעד שאליהן מהגרים יכולה להתפתח שנת זרים (בגרמניה שנת מהגרים טורקים, בצרפת שנת מהגרים אלגיראים) ובעיות של מתיחות חברתית.

2. הגירה המונית של אנשי מקצוע ופועלים מסוריה, מלבנון, מצרים, מתימן, מטורקיה ומסודן אל מדינות הנפט במפרץ הפרסי - 4 מיליון מצריים מתגוררים בארצות המפרץ הפרסי ובלוב. עובדים אלו שולחים את משכורתיהם אל משפחותיהם שנשארו במדינות שאותן הם עזבו. חסרונות לארצות המוצא - ההגירה הזו מרוקנת את ארצות המוצא מאנשי מקצוע ומותירה בהן משפחות חד הוריות. חסרונות בארצות היעד - המהגרים מהווים מוקד לזעזועים חברתיים, הגדלה משמעותית של אחוז הזרים מתוך כלל תושבי המדינה ולכן הטלת מגבלות על הזרים (שלילת אזרחות ושלילת זכויות כלכליות ופוליטיות, איסור אחזקת נכסים וחוסר זכאות לשירותי רווחה).

3. הגירה מרצון של עובדי כפיים מארצות עניות מוכות אבטלה אל ארצות שזקוקות לעובדי כפיים - לדוגמא הגירה של מיליוני טורקים אל גרמניה. חלק מהמהגרים שבים לאחר תקופה מסוימת אל מולדתם. היתרון לארצות המוצא - המהגרים שולחים כסף הביתה, לטובת המשפחה. בעיה בארצות המוצא - יצירת מתח וקינאה בין שכנים שמצבם השתפר בשל ההגירה והחזרה לבין כאלה שלא היגרו ומצבם הכלכלי נשאר גרוע. חיסרון בארצות היעד - שנאת זרים, העובדים הזרים תופסים מקומות עבודה של מקומיים ומגדילים את האבטלה של מקומיים (אולם בדרך כלל המהגרים עובדים במדינות המפותחות בעבודות כפיים "שחורות" שמקומיים לא מוכנים לעבוד בהן - ניקיון, בנייה, עבודות תשתית וכו').

דוגמאות להגירה מאולצת:

1. בתחילת המאה 20 גורשו 1.5 מיליון ניוונים נוצריים מטורקיה, ובתמורה קיבלה טורקיה כחצי מיליון מוסלמים מיוון.
2. ארמנים רבים עזבו את טורקיה במלחמת העולם הראשונה. טבח בארמנים.
3. בריחתם של פלשתינאים רבים מישראל אל ירדן לאחר מלחמת העצמאות ומלחמת ששת הימים.
4. הכורדים הם עם שאין לו מדינה עצמאית והם מפוזרים בין טורקיה, איראן, עיראק וסוריה. הכורדים נרדפים ועל כן נעים מארץ לארץ.
5. בריחתם ועזיבתם של 2 מיליון תושבים נוצרים מלבנון בעקבות מלחמת האזרחים ב 1975 וריבוי פעולות הטרור וחוסר יציבות פוליטית, טרור ומלחמה עם ישראל ב 1982 (מלחמת לבנון).
6. בצורת ממושכת ותהליכי מידבור גם כן יכולים לגרום להגירה מאולצת - לדוגמא מסודן ומאתיופיה (כולל מלחמת אזרחים ובין שבטים).

תפרוסת האוכלוסייה במזה"ת

תפרוסת האוכלוסייה במזה"ת אינה אחידה ואינה שווה - יש אזורים צפופים מאוד עם הרבה תושבים ובסמוך להם אזורים שוממים. במצרים יש צפיפות אוכלוסייה קווית לאורך הנילוס ומשני צידי הנילוס מדבר שומם.

אזורים עם הרבה אוכלוסייה:

1. לאורך הנילוס במצרים ובדלתא של הנילוס - "עורק חיים" בלב המדבר - מים ואדמה חקלאית, קהיר כעיר ראשה גדולה ומרכזית.
2. מישור מסופוטמיה בעיראק - שטח מישורי, אדמת סחף פורייה, מים מנהרות, אוכלוסייה חקלאית, עיר הבירה של עיראק בגדד כעיר ראשה מרכזית וצומת.
3. מישור החוף של הים התיכון - שטח מישורי, אקלים נוח עם גשמי חורף, אדמת סחף מההרים, מסחר, תיירות, נמלי ים.
4. חופי המפרץ הפרסי - כלכלת הנפט, התפלת מים.

אזורים עם מעט אוכלוסייה או שוממים (ריקים מאוכלוסייה):

1. שרשראות ההרים (זגרוס, אלבורז, טאורוס עסיר) - בשל הגובה, קשיי נגישות, אקלים לא נוח, קושי לבניה, לתחבורה ולחקלאות.
2. אזורי המדבר במצרים ובערב הסעודית (הנפוד הגדול, רובע אל חלי, מדבר לוב, מדבר דהנה ודהל) - מחסור במים, אדמה לא פורייה.

במזה"ת ניתן לאתר דגם של "טלאים" בתפרוסת האוכלוסייה - כלומר התרכזות של אוכלוסייה בצפיפות רבה רק במספר מצומצם של אזורים, שמאפשרים תנאי מחיה (מים, סחף נהרות, אוצרות טבע, עיר בירה וכו'). "הטלאים" כוללים את אזור מסופוטמיה (דלתת הפרת והחידקל) בעיראק, את חופי הים התיכון, את הנילוס ואת חופי המפרץ הפרסי. חיבור של כל "הטלאים" הללו יושב מעין טבעת התיישבות שמקיפה אזור מדברי באמצע. טבעת התיישבותית זו חופפת לסהר הפורה.

הגורמים שמשפיעים על תפרוסת האוכלוסייה במזה"ת:

1. **מים - נהרות ונאות מדבר באזורים מדבריים** - המים הם "מקור חיים". התיישבות רבה לאורך נהרות הנילוס, הפרת והחידקל. בנאות המדבר במצרים (פרפרה, דחלה, חרגיה, בחרייה) וגם בנאות המדבר בסעודיה (אזור רייד) ובאיראן (איספאהן ושיראז) יש התיישבות רבה וצפופה. בנאות המדבר יש נביעה של מי תהום.
מכיוון שהבסיס הכלכלי של רוב אוכלוסיית המזה"ת הוא עדיין בסיס חקלאי, הרי שיש העדפה להתיישב בסמוך לעמקי הנהרות הגדולים, שמספקים מים ואדמת סחף פורייה ומדושת ב אופן טבעי.

2. **אקלימים לחים ונוחים** - אזורי האקלים הים תיכוני, הפונטי והמונטוני - באקלימים אלה יש כמות מספקת של גשם שמאפשרת לקיים חקלאות בעל בחורף (או בקיץ באקלים המונטוני).

3. **לאורך חופי הים התיכון וחופי המפרץ הפרסי והים האגאי** - אזורים מישוריים נוחים להתיישבות ולבנייה, ניצול מפרצים טבעיים להקמת נמלי ים ופיתוח תיירות.

הבדלים פיסיים וכלכליים בין חופי הים התיכון (חופי הלבנט) לבין חופי מפרץ פרסי:

- מישור חוף המפרץ הפרסי רחב יותר עם אדן יבשה רחב יותר. מישור חוף הים התיכון צר יותר ובחלקו נקטע ע"י הרים שמגיעים עד קו החוף. בחופי הים התיכון יותר מפרצים.
- בחופי הים התיכון אקלים קריר וגשום יותר. בחופי המפרץ הפרסי אקלים מדברי.
- לחופי המפרץ הפרסי חשיבות פוליטית-כלכלית רבה יותר בשל שפע הנפט שבהם. בעוד שהחשיבות של חופי המפרץ הפרסי עלתה לאחר גילוי הנפט, הרי שהחשיבות של חופי הים התיכון פחתה.
- בחופי הים התיכון ניתן לעסוק בחקלאות תוך ניצול אדמות סחף ומי גשמים (חקלאות בעל בחורף). בחופי המפרץ הפרסי אין עיסוק בחקלאות בשל רמת מליחות גבוהה של הקרקע והמדבר.

4. **לאורך צירי תחבורה** - התרכזות של אוכלוסייה לאורך דרכי תחבורה היסטוריות כמו "דרך המלך", "דרך הים", "דרך המשי". התיישבו לאורך תעלת סואץ במצרים - ערי נמל (פורט סעיד ואיסמעיליה).

5. **מרכזי דת ושלטון כולל ערי בירה** - מקומות קדושים כמו מכה ומדינה שבמערב סעודיה, נג'ף וכרבלא המקודשות לשיעים בעיראק. ערי הבירה הפכו "לערי ראשה" שמושכות אליהן תושבים רבים בשל רמת שירותים גבוהה יותר, מגוון אפשרויות תעסוקה.

6. **מרכזי כלכלה חדשים בדגש על אזורי נפט** - צמיחת ריכוזי אוכלוסייה בחופי המפרץ הפרסי בעקבות גילוי הנפט וההכנסות הרבות מהנפט, שהושקעו בפיתוח של תשתיות (אבו דאבי, דובאי, דהרן, כוויית סיטי). הנפט הרב מספק תעסוקה.

הטרוגניות (חוסר אחידות) אתנית – דתית – לשונית

במזה"ת קיימת שונות (מגוון) אתנית-דתית-לשונית, בשל היותו "גשר בין שלוש יבשות". לאורך ההיסטוריה עברו במזה"ת קבוצות אתניות רבות ועמים רבים ושונים, שהותירו במזה"ת מתיישבים. המגוון האתני-דתי-לשוני נחשב לחיסרון בהיותו מקור לסכסוכים ולמתחיות.

בני הגזע השמי (ערבים ויהודים) וכן הכורדים התגוררו במזה"ת אלפי שנים. במסעות הצלב לפני 900 שנים חדרו למזה"ת צרפתים, בריטים וגרמנים. עם פלישת נפוליון למצרים בסוף מאה 18 חזרו האירופאים למזה"ת. לאחר נפילת האימפריה העות'מאנית חילקו ביניהן בריטניה וצרפת את השליטה במזה"ת (המנדט הצרפתי והבריטי). מאפריקה הגיעו אל המזה"ת קבוצות של שחורים, וממזרח אסיה הגיעו שבטים מונגולים וטורקים. עם גילוי הנפט במפרץ הפרסי, ובעיקר לפני 30 שנה, היגרו אל המפרץ הפרסי עובדים מקוריאנה, מפקיסטן ומהודו שבאסיה. תופעת העובדים הזרים מאסיה ומאפריקה נפוצה גם בישראל.

השפות הנפוצות במזה"ת תואמות את המוצא האתני - בעיקר ערבית. הכתב הערבי משמש גם את האיראנים, למרות ששפתם פרסית. בעבר גם הטורקים השתמשו בכתב ערבי, עד שאתאטורק (מייסד טורקיה המודרנית) החליף את הכתב הערבי בכתב לטיני. היהודים דוברי עברית והכורדים דוברי כורדית.

פילוגים דתיים - היהדות היא הדת היחידה שנשמרה פחות או יותר כחטיבה אחת, למרות פרישתם של 2 קבוצות קטנות (שומרונים, קראים). על הנצרות עברו פילוגים רבים - יש במזה"ת כנסיות רבות ומגוונות - קתוליות, אורתודוקסיות, פרוטסטנטיות, מורמונים. בשנת 661 חל פילוג באיסלאם לסונים ולשיעים. מהשיעים פרשו מספר פלגים - זיידים, איסמאילים, עלאוויים. מהאיסמאילים פרשו הדרוזים. פלג נוסף שפרש מהאיסלאם יצר את הדת הבהאית (הבהאים נרדפו באיראן וברחו לישראל ושני המקומות המקודשים להם נמצאים בחיפה ובעכו). באזורים הרריים מצאו מקלט קבוצות אתניות-דתיות שנרדפו (לדוגמא הדרוזים).

בתקופת האימפריה העות'מאנית כמעט ולא היו סכסוכים על רקע אתני-דתי, משום שהסולטן (השליט) הטורקי לא התיר זכויות יתר לאף אחת מהקבוצות השונות. מעצמות המערב (בריטניה וצרפת) שכבשו את המזה"ת מהטורקים, קבעו את גבולות המדינות של המזה"ת בלי להתחשב בחלוקה הדתית-אתנית-לשונית המורכבת של המזה"ת!

כמעט בכל מדינות המזה"ת האוכלוסייה אינה אחידה מבחינה אתנית-לשונית או דתית. מצב זה הוא מקור לסכסוכים ומתיחות. לדוגמא:

- בלבנון - שסע עמוק שפגע קשה במדינה.
- הכורדים - עם (24 מיליון) חסר מדינה עצמאית. מחולקים בין טורקיה, עיראק, איראן וסוריה. מאבק בין הכורדים לבין השלטון הטורקי (מחתרת כורדית שעושה פיגועים). בעיראק סדאם חוסיין זיכא בכוח ניסיונות מרד כולל שימוש בנשק כימי.
- בסוריה - מתח מתמיד שבעבר הגיע גם לשפיכות דמים בין המיעוט העלאווי (שמוצאו שיעי) השולט במדינה לבין הדרוזים והרוב הסוני. השלטון הזה של המיעוט העלאווי בסוריה נשען על כוח רב ולא בדרכים דמוקרטיות.
- סודן - שסע חברתי עמוק בין הרוב הערבי-מוסלמי בצפון לבין המיעוטים בדרום שכוללים נוצרים, עובדי אלילים ושחורים.
- בעיראק - בתקופת סדאם חוסיין שלטון של מיעוט סוני שמרכזו בבגדד שתפס את השלטון בכוח) על רוב שיעי בדרום עיראק. שימוש בכוח, לחימה ודיכוי ניסיונות מרד של שיעים. המשטר החדש בעיראק, לאחר עידן סדאם חוסיין, יש רוב שיעי לאחר בחירות שהתקיימו.
- יוון וטורקיה - לאחר מלחמת העולם הראשונה התקיימו חילופי אוכלוסין גדולים בין יוון לטורקיה, על בסיס אתני-דתי (טורקיה קיבלה מוסלמים והעבירה ליוון מליון וחצי נוצרים).

הפיצול האתני-דתי-לשוני הקיים במדינות שהוצגו בדוגמאות הנ"ל מעמיד בספק גדול את האפשרות שבמדינות אלו יקומו משטרים דמוקרטיים בעתיד הקרוב. השליט או המשפחה או השבט או קבוצת המיעוט ששולטים במדינות הללו מעדיפים לרוב אינטרסים משפחתיים-שבטיים אישיים ולא שיקולים ממלכתיים כלליים, בניגוד למקובל במדינות המערב המודרניות.

עלייה ברמת החיים ובהשכלה עשויה למתן את גורמי האיבה והסכסוך ועשויה לעודד סובלנות בין-
עדתית בדומה למה שקיים בארה"ב, באוסטרליה ובמערב אירופה.

פרק ו' - המים במזה"ת (הכינה ענבל גור- דיבור)

א. מבוא

המזה"ת הוא אזור הסובל ממחסור במים. מקורות המים באזור לא מספקים את הצרכים של האוכלוסייה המקומית והמצב הולך ומחריף עם השנים. ברוב המדינות הבעיה של המים מאוד חמורה (לדוגמא: מצריים) אבל יש מדינות כמו טורקיה שאין לה בעיות מים, אולם מדינה זו היא כמובן במיעוט. מקורות המים המרכזיים של המזה"ת הם: מי הגשמים, הנהרות ובעיקר הנהרות הגדולים שהם הנילוס, הפרת והחידקל, מקור מים נוסף הם מי התהום וכמו כן ניתן להוסיף שיש מדינות שמקור המים חשוב אצלן הוא התפלת מים (תהליך שבו הופכים מי ים שהם מלוחים למים מתוקים שראויים לשתיה).

ב. הגורמים למחסור במים

במזה"ת ישנן מספר סיבות שגורמות למחסור במים:

1. התפוצצות אוכלוסין – כמות האוכלוסייה במזה"ת רבה (330 מיליון איש) ובמקביל הריבוי הטבעי גבוה מאוד (בעיראק, סוריה, ירדן וסעודיה הריבוי הטבעי מגיע ל 3%) ריבוי טבעי גבוה זה גרם לכך שאוכלוסיית המזה"ת הכפילה את עצמה בין השנים 1950 ל- 1980 והיא עומדת להכפיל את עצמה שוב לטווח של 30 שנה.
2. עליה ברמת החיים – עליה ברמת החיים גורמת לשימוש הולך ונרחב במים כדי לשטוף יותר רכבים להשקות גינות ועוד. אולם, ראוי להדגיש שהעלייה ברמת החיים כמעט ולא באה לידי ביטוי ברוב המדינות והיא כן באה לידי ביטוי בעיקר בקרב האוכלוסייה העשירה שמהווה מיעוט ברוב המדינות.
3. אקלים – מרבית אזור המזה"ת הוא מדבר ולכן כמות המשקעים נמוכה.
4. זיהום – במזה"ת יש מספר מקורות המזהמים את מי התהום ואת מי הנהרות (ביוב, שפכים ממפעלים) וזיהום זה מונע מהתושבים להשתמש במים גם לשתיה וגם להשקיה של שדות חקלאיים.
5. שדות חקלאיים – במזה"ת יש אחוז גבוה של אנשים שעובדים בחקלאות ועל כן הם צורכים כמויות גדולות של מים.

ג. מקורות המים הטבעיים במזה"ת

במזה"ת ישנם מספר מקורות מים טבעיים:

הערה: למי השתייה הראויים קוראים גם מים שפירים.

1. מי גשמים – מים אלו משמשים בעיקר לחקלאות – בעל (חקלאות בעל הוא מושג שמתכוון לכך שחקלאי משתמש במי גשמים. במצב שבו משתמשים בהשקיה מלכותית מתכוונים לחקלאות שלחין).

2. מי נהרות - מי הנהרות הם מקור המים החשוב ביותר במזה"ת הנהרות מתחילים לזרום מרכסי הרים כגון: הרי ארמניה, הנמצאים בטורקיה ומשם מתחילים לזרום נהרות הפרת והחידקל, הרי הזגרוס הנמצאים באזור אירן כאשר מהרים אלו מתחילים לזרום יובלים (נחל או נהר קטן) של נהר החידקל, הרי הלבנון וכן הרי אתיופיה המהווים את מקורותיו של הנילוס הכחול (נהר הנילוס מורכב מ-2 נהרות, הנילוס הכחול שמתחיל באתיופיה והנילוס הלבן שמתחיל לזרום בימת ויקטוריה הנמצאת במרכז אפריקה באזור קו המשווה).

3. מי התהום – מים אלו נמצאים מתחת לפני הקרקע בתוך שכבת סלע שנקראת אקוויפר. במזה"ת ישנם מספר אקוויפרים והם מהווה מקור מים חשוב ביותר. יש מדינות שמי התהום בהן מהווים את מרבית המים המתוקים באותה מדינה ושתי מדינות בולטות הן: ישראל וירדן.

ד. אגני ניקוז בין לאומיים

אגן ניקוז הוא אזור שכל המים שמגיעים אליו זורמים אל ננהר אחד גדול ומרכזי. במזה"ת ישנם מספר אגני ניקוז **חשובים** כלומר יש במזה"ת כמה נהרות גדולים שאליהם מגיעים מים ממקומות שונים:

1. אגן הניקוז של נהר הנילוס – הנילוס הוא הנהר הארוך ביותר בעולם (**6695 ק"מ**). הוא מורכב משני נהרות גדולים שהם הנילוס הלבן והכחול ובנוסף זורמים אליו נהרות נוספים קטנים יותר.

○ הנילוס הלבן מתחיל לזרום מימת ויקטוריה הנמצאת במרכז אפריקה וכמות המים הזורמת בו קבועה.

○ הנילוס הכחול נתחיל לזרום בו מימת טנה שנמצאת בהרי אתיופיה וכמות המים הזורמת כנהר זה לא קבועה וזאת מכיוון שבקיץ מגיעים לאזור גשמי מונסון שגורמים לזרימה חזקה יותר של המים בנהר. (מונסון הוא כינוי לגשמים שיורדים בצורה רבה בחודשי הקיץ). שני נהרות אלו כלומר הנילוס הלבן והכחול נפגשים באזור העיר חרטום (בירת סידן) ויוצרים את הנילוס המאוחד הקולט אליו לאחר כמה עשרות קילומטרים את נהר עטברה ומאזור זה זורם הנילוס לאורך 2500 ק"מ מבלי לקבל מקור מים נוסף אלא אם כן יורדים באזור גשמים. בנילוס זורמת כל שנה, כמות מים של 84 מיליארד מ"ק כאשר מרבית הכמות מגיעה מהנילוס הכחול (64%, נהר עטברה מוסיף כ-13% סה"כ ביחד 77%), כמות המים הנ"ל מגיעה בעיקר בחודשי הקיץ בשל גשמי המונסון שיורדים באתיופיה

בתקופה זו. הנילוס ממשיך לזרום אל עבר מצרים ובגלל שרוב המים מגיעים לשם בחודשי הקיץ, יש בכל שנה הצפות של שטחים חקלאיים. מצריים לא יכולה לאפשר לעצמה מצב שהשדות החקלאיים יוצפו, ועל כן הם הקימו את סכר אסואן שמטרתו היא לשלוט על זרימת המים לכל אורך השנה. הסכר נחנך בשנת 1970, כאשר יש לציין כי כבר בתחילת המאה ה-20 נבנה סכר ע"י הבריטים אך הוא לא היה אפקטיבי (יעיל) במיוחד ולכן נבנה חדש. מאחורי הסכר שנבנה נוצר אגם ענק שנקרא "אגם נאצר", האגם נמצא במצרים ואף בסודן.

○ לבניית הסכר היו תוצאות חיוביות ושליליות:

תוצאות חיוביות

1. הרחבת השדות החקלאיים וגידול בייצור מזון. הם יכלו לעשות זאת מפני שע"י הסכר ניתן לשלוט על כמויות המים שבהם רוצים להשתמש.
2. אספקת מים סדירה לכל אורך השנה – תוצאה זו חשובה מאוד מכיוון שיש שנים שבהם יש בצורת ושליטה על הסכר מקלה על מצב זה.
3. הפסקת השיטפונות במצרים – הנ"ל הגדיל את יכולת עיבוד הקרקע לאורך כל השנה ולא לפי העדר השיטפונות כבעבר.
4. באמצעות הסכר ניתן לייצר חשמל (אנרגיה הידרו-אלקטרית).
5. הסכר גרם לכך שבאזור האגם יש פעילות תיירותית ותוצאה נוספת היא מקור פרנסה לעובדים רבים כגון: דייגים ואנשים שעובדים בתיירות.

תוצאות שליליות

1. פחות סחף – בנהר הנילוס יש כמות רבה של סחף שבעבר הגיע אל השדות החקלאיים ע"י השיטפונות וגרם לפוריות הקרקע. הקמת הסכר גרמה לשקיעתו של מרבית הסחף באגם ועל כן נאלצו חקלאים רבים במצרים להשתמש בדשנים כימים אשר גורמים לזיהום בעיקר של מי התהום. בנוסף לבעיית הזיהום ניתן להוסיף שהחקלאים צריכים לקנות את הדשנים כאשר בעבר הם לא נאלצו להוציא סכומי כסף כדי לדשן את הקרקע. יתרה מכך, הסחף שימש כמקור למזון של דגי הים התיכון, ברגע שפסק מלהגיע נפגע ענף הדיג בים.
2. מים עומדים באגם – המים שנמצאים באגם אינם זורמים ולכן יכולים להיגרם באגם תופעות שליליות שונות כגון: התפתחות טפילים כמו טפיל בילהרציה (זבוב) כמו כן באגם יש אידיוי וחלחול רב ובכל שנה מאבדת מצרים 12 מיליארד מ"ק כתוצאה מכך (כמות מים זו גדולה פי 6 מתצרוכת של כל מדינת ישראל).

בנוסף מצרים סובלת משלוש בעיות נוספות הקשורות למים והן:

1. **אזור הדלתא** - אזור זה נמצא בצפון מצרים ובו מתרכזת אוכלוסייה רבה וכן יש נמצא ריכוז השדות החקלאיים של המצרים. כתוצאה מבניית הסכר והשקעת הסחף מאחורי הסכר, ישנה ירידה ניכרת בכמות מינרלים כשהנ"ל מוביל לירידה בתפוקה החקלאית.
2. התחממות כדה"א, הנ"ל גורם לעלייה בגובה פני הים, כזה גורם להצפת אזור הדלתא (הדלתא בגובהה פני הים). התוצאה היא שמי ים חודרים אל הדלתא וגורמים להמלחת מי התהום שבצפון הדלתא.
3. **בעיות פוליטיות**- אתיופיה וסודן שכנות של מצרים, כאשר שני אלו סובלות מבעיות קשות בהיבט הכלכלי והפוליטי [אתיופיה, מדינה ענייה מאוד! וסודן נמצאת במלחמת אזרחים בין הצפון המוסלמי לדרום הנוצרי], סוגיה זו עתידה לגרום לפגיע במים מאחר וסודן מזהמת את מקורות מי הנילוס לצד שימוש במקור מים זה לאוכלוסייתה. אתיופיה דורשת לנצל גם כן את מי הנילוס לצרכיה. הנ"ל עלול להוות בעיה חריפה למצרים, כיוון שהיא בתחתית הנהר.

2. **הפרת והחידקל** – נהר הפרת שאורכו 2,300 ק"מ מתחיל לזרום בטורקיה באזור הרי ארמניה ומשם הוא זורם דרך סוריה וממשיך לעיראק שם הוא נפגש עם נהר החידקל. נהר החידקל שאורכו 1,850 ק"מ מתחיל בהרי ארמניה שבטורקיה ומשם הוא זורם לעיראק כאשר במדינה זו זורמים אליו יובלים נוספים כגון: הזב הגדול, הזב הקטן ונהר הדיילה. הוא ממשיך לזרום וחוצה את העיר בגדד ומשם הוא ממשיך לזרום עד שהוא נפגש ליד העיר בצרה עם נהר הפרת ויחד הם יוצרים את נהר שאט אל-ערב הנשפך אל המפרץ הפרסי.

בנהרות אלו זורמת מידי שנה כמות מים של 80 מלמ"ק. בשני הנהרות משטר הזרימה כלומר כמות המים הזורמים היא לא יציבה כלומר בקיץ הזרימה מועטה בחורף הזרימה רבה יותר וזאת בשל הגשמים הרבים שיורדים בטורקיה (תקופה זו נקראת "הגאות הקטנה") ובאביב הזרימה היא הגבוהה ביותר וזאת בשל הפשרת השלגים בהרי ארמניה (תקופה זו נקראת "הגאות הגדולה").

במדינות שבהן זורמים נהרות אלו המדינות מנסות להשתמש במי הנהרות.

- כל אחת מהמדינות עשתה פעילות שונה:

טורקיה – טורקיה רוצה לפתח את חלקה המזרחי הנחשב לאזור הנחשל ביותר במדינה. אזור זה שופע במים ועל כן ניתן לפתח שם שטחי חקלאות רבים ובנוסף ניתן להקים על הנהר סכר ובכך ליצור אנרגיה הידרו אלקטרית. בנוסף, רוצים בטורקיה לפתח את האזור בגלל שבאזור זה חיים תושבים כורדים ותושבים אלו חשים שהממשלה הטורקית מזניחה ומקפחת אותם. בגלל סיבות אלו בנו באזור מזרח טורקיה מספר סכרים כגון: סכר קבן, סכר קרקה וסכר אתא טורק שנחשב לאחד מהסכרים הגדולים בעולם. **סוריה** – גם סוריה רוצה לנצל כמה שיותר את המים שזורמים בתחומה ועל כן

הם הקימו את סכר טבקה שמאחוריו נוצר אגם (אגם אסד) שמיועד לפיתוח שטחים חקלאיים רבים כמו כן, מפיקים סכר טבקה חשמל. עיראק – גם בעיראק בנו סכרים שונים גם על נהר הפרת ועל נהר החידקל כגון: סכר מוסול וסכר סמרה.

הערה: יש לציין כי בעקבות בניית הסכרים נגרמו עימותים רבים בין המדינות כאשר בשנת 1975 עיראק איימה לפלוש לסוריה ובשנת 1990 סוריה איימה לפלוש לטורקיה. כיום טורקיה מנצלת את המצב ע"י "איום המים" – כלומר מפעילה לחץ על סוריה שתחדל לסייע לקבוצות מיעוטים הפועלות בטורקיה (כורדים וארמנים). המאבקים הללו בין המדינות שנגרמים בשל נושא המים נקראים בשם גיאופוליטיקה. ניתן לסכם ולומר כי במזה"ת יש בעיה גיאופוליטית חריפה סביב המים, מצד אחד המאבק בין סודן ומצרים, במידה וסודן תפחית את כמות המים בנהר הנילוס ע"י שאיבה של מים או בניית סכר זה יגרום למצריים זעם רב והיא אף עלולה לפרוץ במלחמה נגד סודן. מצד שני, "איום המים" מקרב טורקיה המשפיע על סוריה ועיראק.

3. ניקוז הירדן – נהר הירדן הוא נהר קטן יחסית לנהרות הגדולים במזה"ת. שלושת מקורותיו של נהר זה הם נחל דן (הגדול ביותר), נחל חצבני (נחל שניר) ונחל הבניאס (נחל החרמון). נהרות אלו מזרימים לירדן 550 מלמ"ק בשנה ובנוסף מקבל הירדן מים מנחלים נוספים בגולן ובגליל העליון. הירדן זורם אל הכנרת ומהכנרת ממשיך לזרום אל עבר ים המלח. מדרום לכנרת קולט הירדן את מי נהר הירמוק (נהר זה מזרים עוד 475 מלמ"ק) וכן נשפכים אליו נחלים נוספים הזורמים מכיוון ירדן לישראל כגון: נחל יבוק ועוד.

הערה: גם ישראל וגם ירדן משתמשות במי נהר הירדן לשימושים שונים, ישראל שואבת מים מהכנרת למוביל הארצי וירדן מובילה מים מנהר הירמוק אל עבר תעלת הע'ור וזאת בכדי להשקות את שטחיה החקלאיים בבקעת הירדן. אם כן, גם בין ישראל / ירדן / סוריה / לבנון יש בעיות גיאופוליטיות וזאת מכיוון שמדינות אלו עוצרות מדי פעם את זרימתם של נחלים מסוימים אשר אמורים להגיע לישראל. לדוגמא – עצירת מים בנהר הירמוק גורמת לפחות זרימת מים בנהר הירדן ולכן גם יגיעו פחות מים לים המלח והוא יתייבש מהר יותר. דוגמא נוספת – סוריה מתכננת יחד עם ירדן להקים את "סכר האחדות" על נהר הירמוק כדי להרחיב שטחים חקלאיים וכדי ליצור חשמל הידרו אלקטרי ובכך תגיע כמות מים פחותה יותר לנהר הירדן.

ה. אקוויפרים בין לאומים במזה"ת

האקוויפר הוא למעשה סלע ענק הנמצא מתחת לאדמה ובו נאגרים מים הנקראים מי תהום. מים אלו חשובים לכל מדינה ובעיקר למדינות עם אקלים מדברי (כידוע רוב מדינות המזה"ת כאלו). אקוויפרים אלו מצויים בכל העולם וגם במזה"ת. במזה"ת יש מספר אקוויפרים גדולים שחלקם נמצא בשטח של יותר ממדינה אחת ולכן

הם מכונים אקוויפרים בין לאומיים. אקוויפרים אלו נחלקים למספר סוגים שנקבעים עפ"י השימוש בהם: האקוויפרים הבינלאומיים (למשל, האקוויפר שמשותף לטורקיה סוריה ועיראק) כיום אין סכסוך מאחר ומדובר באזורים דללי אוכלוסייה, אולם בעתיד ייתכן ויהיה מאבק עליהם. סוג אחר של אקוויפרים הוא: אקוויפרים שיש לגביהם מאבק כמו האקוויפר שמשותף למצרים, לוב כאשר כל אחת ממדינות אלו מעוניינות לנצל כמה שיותר מימי האקוויפר. כמו כן, יש אקוויפרים שלגביהם יש הסכם בין מדינות כמו האקוויפר שנמצא בערבה בין ישראל וירדן, עליו יש הסכם בין לאומי.

1. מקורות מים נוספים

במזה"ת ישנם מספר מקורות מים נוספים:

1. התפלת מים – התפלת מים היא תהליך שבו הופכים מי ים למים שפירים (ניתנים לשתייה). במזה"ת יש מספר מדינות שמתפילות מים כאשר המדינות הבולטות הן: סעודיה וכווית. הסיבה לכך היא שמדינות אלו הן מדינות עשירות ולכן יש להם את האפשרות להתפיל מים.
2. ייבוא מים – אפשרות נוספת לייעל את בעיית המים במזה"ת היא לקנות מים ממדינות עשירות במים, כמו טורקיה ומדינה נוספת היא הפיליפינים. את המים מתכננים להעביר במיכליות נפט שיוסבו (יועברו) למיכליות מים.
3. גשם מלאכותי - זוהי שיטה להגברת כמות הגשמים ע"י תהליך מיוחד שנקרא "זריעת עננים".
התהליך – מטוסים מפזרים בתוך הענן חומר שנקרא "יודיד הכסף" (חומר כימי). חומר זה גורם להיווצרות אדי מים סביבו עד שנוצרת טיפת גשם שיורדת אל הקרקע לאחר מכן. "זריעת עננים" מגדילה את כמות המשקעים (לא בהכרח) ב-15%. בישראל פעולה זו נעשית מסוף שנות ה-60 אולם רק בצפון הארץ.

פרק ז' - הנפט קללת בברכה – כתב קובי לוי

הנפת במזה"ת נמצא באגן תת קרקעי הנקרא הגאוסניקלינה ומשתרע מדרום מזרח סוריה, עירק והמדינות שסביב המפרץ הפרסי ועד מתחת למערב עומן, רוב הנפט במזה"ת מצוי סביב המפרץ הפרסי.

הגיאוגרפיה של חצי האי ערב

בחצי האי ערב שוכנות המדינות: ערב הסעודית, תימן, עומן, איחוד נסיכויות הנפט, קטר, בחריין וכווית המיקום הגיאוגרפיה של מדינות אלה בחצי האי ערב יצר בניהם קווי דמיון כמו היסטוריה, דת, תרבות וכו'. כוות, בחריין, קטר, ואיחוד נסיכויות הנפט היו חסרי חשיבות דמוגרפית, פוליטית וכלכלית עד אשר גילו בהם את "הזהב השחור". למרות הדמיון הרב בין המדינות האלו ישנם גם הבדלים רבים כמו שטח המדינה, גודל האוכלוסייה, בעוצמות הצבא וכו'. גם אירן, עירק, סוריה וטורקיה שותפות למאגרי הנפט הגדולים במפרץ הפרסי לאירן שייכים כמחצית מחופי המפרץ שבהם מצויים מאגרי הנפט הגדולים ולעירק יש חלק חוף קטן במפרץ אך דרום עירק עשיר מאוד בנפט. גם סוריה וטורקיה נוגעת בשולי מאגר הנפט ולכן התגלה בהן נפט. הנפט הביא לתמורות גדולות במדינות אשר בהם מפיקים אותו.

ישוב וכלכלה בטרם גילוי הנפט

באזור ההרים פיתחה תרבות חקלאות וזאת משום שהתנאים אשר שוררים באזור זה מאפשרים לגדל גידולים חקלאיים שאר רחבי חצי האי ערב היו שוממים ורק נוודים בדווים נעו בהם במרכז המרכבים האלו היו רק כמה ערים כמו מכה, מדינה וריאד. בשנת 1940 חצי האי ערב היה שומם, דל אוכלוסין אלפי בדווים שהיום נודדים עם צאן בעקבות מקומות המרעה אך חלקם גם עסקו בגידול תמרים, עיבוד עורות מסחר וכו' הערים מכה ומדינה היו מקור משיכה לעולי רגל מוסלמים במשך מאות שנים.

מעין הנפט השופע

לאחר גילוי הנפט עבר באזור מהפכה כלכלית והיית הגדולה ביותר בעולם. גילוי הנפט השפיע על המעמד הפוליטי כלכלי גרם להתחזקות צבאית ואף שינה את אורחות החיים המפרץ הפרסי הוא אינו המקור היחידי בעולם אך הוא המקור היחיד שבוא יש שלושה מאפיינים והם:

1. במקור זה יש כמות עצומה של הנפט
2. קל להפיק את הנפט ועלות ההפקה הזולה
3. המדינות בעלות הנפט צורכות מעט מאוד נפט ולכן הן יכולות להפנות את רוב התקופה ליצוא.

כמות הנפט המופקת במזה"ת מהווה כשליש מהתפוקה העולמית וזאת משום שהמזה"ת צורך מעט מעוד נפט העודפים נמכרים ומהווים כ-50 אחוז מכמות הנפט הנסחרת בעולם משום כך המעצמות העשירות

בעולם וחברות הנפט שלהם עושות מאמצים גדולים כדי להבטיח שליטה והשפעה ארוכות טווח על המזה"ת ובעיקר על שדות הנפט במפרץ הפרסי.

היווצרות נפט

תהליך היווצרות הנפט אינו ידוע בוודאות אך ע"פ התיאוריה המקובלת הנפט נוצר במשך מיליוני שנים מריקבון של צמחים ימיים (פוטופלקטון) ובע"ח ימיים מיקרוסקופים (זואופלנקטון) המתרבים ומתים במהירות עצומה לאחר מותם הם שוקעים לקרקעות הים וביחד עם חלקיקי מינרלים כמו חול חרסות ועוד חומר אורגני זה צריך להצטבר בקרקעות תחת לחץ כבד של המשקעים והמים שמעליו ובנוסף ללא כל מגע עם חמצן מתרחשים תהליכי ריקבון המביאים להיווצרות הנפט.

להיווצרות של מאגר נפט דרוש שילוב של ארבע תנאים:

1. צירוף של תנאים להיווצרות הנפט כמו טמפ' נוחה של מים קרבה לחופי שיאפשרו לפלנקטון להתרסות ובנוסף תהליכי שקיעה
2. המצאות סלעי מאגר נקבובים כמו גיר וחול שיאפשרו קליטה של נפט ואגירתו כדי שיתאפשר להפיקו
3. המצאות סלעים שיחפו של סלעי המאגר כדי שימנעו בריחת נפט כלפי מעלה וכן ימנעו מהנפט לצוף לשכבות המים העליונים ולהתנדף במגע עם האטמוספירה סלעי חיפוי מתאימים הם סלעי גבס או אבן גיר צפופה.
4. מבנה תת קרקעי קמור היוצר מלכודת נפט כאשר אין מבנה כזה הנפט עלול לצאת לצדדים וכלפי מעלה הזאת למרות המצאות סלעי חיפוי הנפט נלכד ומצטבר בשיא הקמר כאשר מעליו מצטבר גז ומתחתיו מים בנוסף למבנה הקמר ישנם גם פקקי מלח אשר יוצרים גם הם תנאים מתאימים ללכידת הנפט (ישנם עוד מבנים אשר אינם מפורטים)

איתור הנפט

בשלב ראשון יש לאתר את הסלעים והמבנים התת קרקעיים המתאימים ללכידת הנפט ולמניעת בריחתו והתנדפותו לשם כך נעזרים בכמה שיטות:
צילומי לוויין- כדי לזהות שינוי בצבע פני הקרקע או במחשופי סלע המעיד על דליפה של נפט או גז כלפי מעלה.
שיטות גאוכימיות וגאופיזיות- שיטות לניתוח התכונות השונות של הסלעים ומבנים גיאולוגיים כדי לגלות סלעים ומבנים אוצרי נפט. מדובר בשיטות כימיות מגנטיות חשמליות סיסמיות (משתמשים בגילוי קול) וגווימטריות (קשורות בכוח הכבידה)
שיטות גיאולוגיות ביצוע קידוחים במקומות "החשודים" בהמצאות נפט כדי למצוא את שדה הנפט ולמפות את עומקו נפחו וגבולותיו.

התנאים להיווצרות הנפט במזה"ת

ע"פ עדויות המצביעות כי בתקופות גיאולוגיות קדומות גיאולוגיות קדומות לפני שהיבשות נפרדו ליבשות של היום היה איזור המפרץ הפרסי מצוי מתחת לים קדמוני ובאזור זה שררו תנאים אידיאליים להיווצרות והצטברות הנפט כמו עומק לא רב ואקלים חם ששימשו כבית גידול לפלנקטון שממנו נוצר הנפט בתהליכי הריקבון בקרקעות הים. סלעים נקבובים שהיו באזור כמו סלעי משקע וסלעי אבן חול קלטו את הנפט וסלעי חיפוי כמו חווארים וקירטונים מנעו את בריחתו בנוסף לכל התנאים הללו היו מבני קימוט פשוטים וגדולים שיצרו מלכודת נפט

הובלת הנפט במזה"ת ליעדיו השונים

הובלת הנפט ושיווקו מורכבות מכמה גורמים ואל רק משיקול הדרך הקצרה והמהירה והם: צינורות הנפט משדות הנפט הצפוניים של המזה"ת אינם מפיקים נפט בכמות מספקת ומשום שהצריכה מאמריקה הצפונית ובאירופה גבוהה יש גם להוביל נפט משדות הנפט הדרומיים ומשם הדרך ארוכה ומסובכת יותר. הנפט עושה את דרכו בצינורות משדות הנפט הצפוניים עד למסופי הנפט לחופי הים התיכון באזור טורקיה לבנון וסוריה ומשם באוניות ומשדות הנפט הדרומיים דרך המפרץ הפרסי באוניות שעוברות בתעלת סואץ ובאוניות גדולות יותר אשר מסוגלות לעבור בתעלת סואץ רק כאשר הם ריקות ולכן כאשר הם מליאות הם עוקפות את אפריקה שיקולים פוליטיים סכסוכים ניגוד אינטרסים ואי יציבות באזור גרמו להנחת מערכת צינורות בכל מיני אזורים ובעקבות מתיחות וסכסוכים בין מדינות שינו את התוואי של חלק מהצינורות שחלקם אף עוברים בישראל ואף ישנם גם צינורות שכבר לא בשימוש עקב המתיחות באזור בנוסף לבעיית הובלת ושיווק הנפט של המפרץ הפרסי ישנה בעיה נוספת בהובלת ושיווק הנפט של הים הכספי הנובעות ממחלקות פוליטיות בין סוריה טורקיה ואירן כל מדינה רוצה שתוואי צינורות הנפט מהים הכספי יעבור בה ויש מחלוקת רוסיה ואירופה המערבית וארה"ב הנוסף לכל הבעיות הפוליטיות חברתיות יש את הבעיה הכלכלית כל מדינה רוצה שתוואי צינורות הנפט יעבור בה משום שמדינות שבהם עוברים הצינורות מקבלת תמלוגים מהרווחים של הפקת הנפט וזה מביא לפיתוח הכלכלה ומכניס כסף למדינות השכנות למדינות בעלות הנפט כמו כן מדינות אלו אף נהנות בסלילת כבישים קווי הנפט בניית נמלים וגם הקמת בתי זיקוק ליד מוצא צינורות הנפט.

התמורות במפרץ הפרסי בעקבות מהפכת הנפט

בעבות גילוי הנפט במפרץ הפרסי התחזק מעמדם הפוליטי של בעלות הנפט ובמדינות הללו החלו להתעשר מיצוא הנפט אשר חיוני לחברה המודרנית המדינות בעלות הנפט השפיעו על מחירי הנפט בעולם בכמה אירועים:

בשנת 1973 לאחר מלחמת יום כיפור הפסיקו מדינות ערב את יצוא הנפט למדינות העולם דבר אשר גרם לעליית מחירי הנפט

בשנים 1979-1981 פרץ משבר נפט בעקבות המהפכה שיחוללה באירן אשר גרם לעליית מחירי הנפט עד 200% עקב כך החלו מדינות צורכות הנפט העיקריות לחפש מקורות נפט מחוץ למזה"ת ובנוסף הגבירו את השימוש במקורות אנרגיה חילופיים כמו פחם רוח אנרגיה סולארית מים ואנרגיה גרעינית.

בשנים 1980-1986 התנהלה מלחמה בין אירן לעירק וכדי להשיג כסף רב כדי להתחמש "שברו" מדינות את הגבלת מכסות יצוא הנפט שנטיל עליהן אופ"ק (ארגון מדינות מייצאות הנפט של העולם) עקב כך השוק העולמי "הוצף" בכמויות נפט גדולות דבר אשר הוזיל את מחירי הנפט

ב1990 פלשה עירק לכיוות והודיע על סיפוחה לעירק במהלך הפלישה נשרפו בערות נפט רבות בכווית ארה"ב ומעצמות המערב ניהלו נגד עירק מלחמה "מלחמת המפרץ" אירועים אלו גרמו לבהלה זמנית ולעליית מחירי הנפט.

תוכניות פיתוח והקשיים ביישומן

למדינות בעלות הנפט יש כסף רב ומנהיגי האזור רצו לפתח את האזור במהירות לפני שכמויות הנפט שלהם יתמעטו המנהיגים רצו לפתח את אזור ולהביא את המצב שהיה קיים שהיה כמו בעת העתיקה למצב שיתאים למאה ה21 לכן פיתחו מנהיגי האזור תוכניות פיתוח גדולות לפיתוח החקלאות התעשייה והתחבורה האנרגיה ושרותי הבריאות מימוש תוכניות אלו בערב הסעודית ואירן דרשו יבוא של 850 אלף ומעל לחצי מליון פועלים וכ135 מלירד דולר בכל מדינות המפרץ תוכננו תוכניות דומות לכן מדינות אלו החלו לייבא כמות גדולות של מזון, ביגוד, רהיטים, מכוניות, מתקני פלדה ומלט ותחנות כוח אך משום שלמדינות אלו היו נמלים המתאימים לדייג או לשליית פנינים ומשום כך נוצר עומס כבר על הנמלים שלא יכלו לעמוד בעומס היבוא.

למשל כל נמלי אירן יכלו לטפל ב8 מיליון טון בשנה אך היו 28 מיליון טון. האוניות היו צריכות לחכות שבועיים עד שישה חודשים עד שיגיע תורם לפריקה בנוסף לכך לא היו מתקני אכסון בעורף הנמלים ולא היו כבישים המובילים מהמחסנים עד ליעד הסופי. לא היו משאיות להובלת הסכורות ולא היו נהגים למכוניות שיובאו ולכן נוצר "צווארי בקבוק" שלא היה ניתן להתגבר עליהם וזאת על אף העובדה שהמדינות האלו רצו בפיתוח מהיר והיה להם הכסף הדרוש כדי לעמוד בעומס. מדינות המפרץ הפרסי ישתמשו בכמה שיטות ביניהם שימוש במסוקים לפריקת האוניות וייבוא סכורות במשאיות מאירופה. למשאיות האלו לקח שבועות להגיע ליעדם ולכן לוח הזמנים ישתבש אך למרות כל הקשיים נבנו בארצות המפרץ נמלי ים ואוויר שחלקם הגדולים והמפוארים בעולם.

ההגירה הגדולה ותופעת העובדים הזרים

בניית התשתיות ומימוש התוכניות דרשו כוח אדם רב. ב-1973 היה יבוא של פועלים זרים מכל קצות העולם ולכן זרמו פועלים פשוטים רבים מתימן, סודן, פקיסטן, הודו ומצרים אך בנוסף להם יגיעו גם פועלים מקצועיים יותר כמו מורים, רופאים ואחיות אשר בוא ממצרים, מירדן, פקיסטן, הודו, סין וקוריאה. מהעולם המערבי זרמו אנשי מקצוע ומנהל בכירים. מיליוני בי אדם יתפרשו במדינות המפרץ הפרסי ובארצות בעלות נפט נוספות. עקב אגירה אמונית זו נוצר שינוי בגודל האוכלוסייה של חצי האי ערב ומדינות המפרץ בשנת 1998 התגוררו סביב חופי המפרץ ובסביבתו הקרובה כ-15 עד 16 מיליון בני אדם מהם פחות משליש מקומיים, כשמונה עד עשרה מיליון עובדים זרים ומשפחותיהם העתיקו את מקום עבודתם מארצות האם אל המפרץ הפרסי ואל צפון אפריקה. רוב העובדים הם מוסלמים ממצרים, תוניס, סוריה, תימן, סודן, ירדן ופלשתינאים רבים. מדינות אלו אחלו במשך 25 שנים האחרונות בגירושים אמונים.

המבנה המקצועי של שכבות העובדים הזרים נראה כך:

1. קבוצת מנהלים ומהנדסים שמקורם בדרך כלל מהמערב (אירופה וארה"ב)
2. מורים ורופאים בדרך כלל פלשתינאים.
3. פועלים המיומנים שהם המצרים.
4. פועלים פשוטים שהם סודנים ותימנים שמוחלפים בהודים ופקיסטנים

ידיעת השפה הערבית והמנטליות הערבית הקלו על קליטתם של העובדים. ההכנסות הגבוהות של העובדים הזרים נשלחו בדרך כלל לארצות מוצאם ושימשו כמקור טוב למטבע זר. בנוסף מדינות המוצא נהנו מהקלה בבעיית התעסוקה והפחתת האבטלה

העיור המהיר

מאחר והחלו לזרום מיליוני עובדים זרים החלו לבנות ערים גדולות אשר התאכלסו במהירות דבר אשר הביא לבניית גורדי שחקים ולהגדלת שדות התעופה ונמלי ים. הושקעו עשרות מיליארדי דולרים בתכנון ובהקמת ערים גדולות אך לא כולן מילאו את הציפיות.

מאמצי מדינות המפרץ להגיע לחוסר תלות כלכלית בנפט המדינות בעלות הנפט השקיעו את הכסף שקיבלו מיצוא הנפט ובעזרתו הם פיתחו את התשתיות הפיזיות שלהם. תהליך זה היה מבוסס על ההכנסות מיצוא הנפט וכלכלתם של המדינות בעלות הנפט היו מבוססות על ההכנסות מיצוא הנפט. ראשי המדינות בעלות הנפט החליטו שיש להקים תשתית אנושית מודרנית שתאפשר למדינות בעלות הנפט להתקיים בתקופה שבה לא יוכלו ארצות המפרץ להתקיים מיצוא הנפט משום שהוא יאזל או משום שימצאו מקורות אנרגיה חלופיים לנפט. מדינות המפרץ החלו לתכנן כלכלה מגוונת ומפעלי חקלאות מכיוון שהאוכלוסייה גדלה מאוד והיה צריך לספק לה מזון טרי החלו לבנות חוות חקלאיות גדולות שבהן מגדלים פרות ועופות בתנאי מיזוג אוויר, בנוסף לגידול המסורתי של כבשים

וגמלים. ערב הסעודית אף החליטה להגיע לעצמאות בהספקת המזון מבלי להתחשב במחיר הכספי (עלות יבוא כמות החיטה הנחוצה היא 0.75 מיליארד דולר בשנה לעומת 3 מיליארד דולר בשנה שהיא השקיע) והאקולוגי ולכן החלה לגדל חיטה ובשנת 1984 כבר עלתה כמות היבול על כמות הצריכה שלה ולכן החלו לייצא חיטה. חוץ מהנזק האקולוגי שנגרם כתוצאה מהשקיית החיטה במים פוטיליים המצויים במעמקים. מים אלה יאזלו בעוד כמה עשרות שנים משום שהם אינם מתחלפים ולכן ערב הסעודית מפחיתה את היבול מתוך מגמה להפסיק את הבזבז. מאמציה של ערב הסעודית הביאו לירידה ביבוא המזון שלה ב 43% ובנוסף ליצוא החיטה היא גם מייצאת תמרים, מוצרי חלב ועוד. בנוסף גם מדינות המפרץ השקיעו גם בבתי חולים, אוניברסיטאות, מעבדות, בשירות הציבורי, בפיתוח מפעלי תעשייה, בבניית צי תעופה וצי ימי ובהקמת מערכות בנקיות עצמאיות.

בנוסף לכל אלה השקיעו גם מדינות המפרץ בהפקדות בבנקים מערביים וברכישת נדלן במערב. בסיוע למדינות העולם השלישי ובמיוחד לארצות הערביות חסרות הנפט. המאמצים שהשקיעו מדינות המפרץ נשאו פרות בחלקם והמדינות שתושביהם התפרנסו בשנות השלושים ממרעה, דייג, שליית פנינים ומשוו עברו להתפרנס מחקלאות ותעשייה ולמרות כל זאת כוח העבודה העיקרי היה מבוסס בעיקר על עובדים זרים בכל הענפים דבר שמסוכן מבחינה חברתית וביטחונית. למרות כל השינויים שמדינות המפרץ עברו כלכלתן עדיין רחוקה מאוד מכלכלתן של ארצות המערב ואם היה ניגמר להן הנפט הן היו מתמוטטות.

עליית החשיבות הבין לאומית של הנפט

זעזועים מבית

הפיתוח המהיר הביא לשיבושים במערכות החיים המסורתיות. הגירת מיליוני זרים לארצות המפרץ זעזע את המבנה החברתי בהן. בכווית האוכלוסייה הזרה כפולה בגודלה מזו של האוכלוסייה המקומית דבר אשר מבטיח זעזועים חברתיים וכדי למנוע זעזועים אלו הקימו מדינות המפרץ מנגנוני פיקוח חזקים שגרמו לפגיעות בזרים ולהשפלתם עד כדי תסיסה שלהם כנגד השלטונות. מוסדות הדת לא ראו בעין יפה את כניסת תרבות המערב, הפרסומות, הלבוש הלא צנוע, סרטים, מכוניות, טלוויזיה וכו'. החלו מהפכות חברתיות דתיות כמו באירן שם הייתה בשנת 1979 מהפיכת חומייני השייח הודח והמרוץ המהיר להתמערבות נבלם וכוהני הדת השתלטו על המדינה והקימו רפובליקה מוסלמית כמו כן מצבם של הזרים הלך והחריף.

זעזועים מחוץ

משום שבמפרץ הפרסי היה נפט שגרם להתעשרותם של כמה מדינות נוצר מצב בו המדינות השכנות כמו ירדן, סוריה, אירן, עירק, תימן, סודן, וגם מצרים וטורקיה קינאו במדינות המפרץ. אירן ועירק רוקנו את קופתם כדי לממן את המלחמה ביניהם ב 1980 – 1986 והוציא כ 300 – 500 מיליארדי דולרים על התחמשות דבר אשר יצר אצלם ולכן נוצרה אצלם קינאה המדינות המפרץ. בנוסף מדינות אחרות שחששו שאירן תנצח יצאו כמויות גדולות של נפט כדי לעזור לעירק אך דבר זה הציף את השוק העולמי וגרם

לירידת מחירים חריפה ולירידה בהכנסות של המדינות המייצאות משוקות את הנפט. בנוסף מלחמת המפרץ ב 1991 גרמה לפגיעה קשה בתשתיות של עירק והיא הייתה צריכה להשקיע כ 200 מיליארד דולר בשיקום התשתיות ובנוסף לשלם כ 100 מיליארד דולר פיצויים למדינות שנפגעו במלחמה. מאז סיום מלחמת המפרץ התערער מעמדו של ארגון יצואני הנפט וכל מדינה הגבירה את תפוקת הנפט דבר אשר גרם לירידה במחירי הנפט ולפגיעה במצב הכלכלי של יצואני הנפט. משנת 1973 הוציא מדינות המפרץ סכום של כ – 1000 מיליארד דולר על חימוש אך למרות זאת אין תחושה של ביטחון וקיים החשש מפני מרד של זרים או מקומיים על רקע הבזבוז והקיפוח, מפני פגיעה המשפחה השולטת וממהפכות דתיות על ידי מנהיגי דת.

השפעות הנפט על המזרח התיכון כולו

לריכוז עצום של הנפט ושל הכסף בארצות המפרץ הפרסי יש השפעה על המדינות בעלות הנפט עצמם ועל המדינות השכנות להם וזאת משום שמדינות אלו מקבלות תמלוגים בעבור מעבר הנפט בשטחן הן בצינורות והן בדרכים ימיים או סיוע כספי בשל היותן ארצות ערביות/מוסלמיות או על ידי כך שהן שולחות עובדים זרים לארצות הנפט ונהנות משכרם הנשלח הביתה. ישראל היא, חריגה באזור, נהינת גם היא מן הנפט בכמה דרכים:

1. עוברים בה צינורות נפט.
2. תושבי עזה, יהודה ושומרון מקבלים תמיכה כספית מארצות המפרץ הפרסי.
3. ישראל מקבלת נפט ממצרים.
4. בתקופה ששלטה ישראל על חצי האי סיני היא הפיקה נפט בסיני. ישראל הייתה מעורבת מאוד בנושא זה באירועים האלה: שלושה מלחמות בין ישראל למצרים "מבצע קדש" ב – 1956 "מלחמת ששת הימים" ב – 1976 ו"מלחמת יום הכיפורים" ב – 1973 – גרמו לסגירת תעלת סואץ ולעלית מחירי הנפט בעולם ויצירת "משבר האנרגיה"

כספי הנפט מימנו וממשיכים לממן גם את המתנגדים לישראל כמו למשל כספים מאירן המסיעים לחיזבאללה בלבנון ולארגוני ההתנגדות הפלשתינים, שיקום אריסות סוריה לאחר המלחמה.

המערב שומר על באר הנפט שלו

בשל חשיבותו של הנפט עבור המעצמות הגדולות מטרות צבאיות אך למרות זאת נשרפו בתי זיקוק ובארות נפט בסואץ, במפרץ הפרסי, בצידון ובטריפולי. מסופי נפט שימשו מטרות מרכזיות להפצצות במלחמת אירן עירק ותשתיות הנפט של כווית נהרסו בידי עירק "מלחמת המפרץ" בשל היות הנפט חשוב למדינות המערב הם מוכנות לעשות הכל כולל לצאת למלחמה כפי שקרה כמה פעמים כדי להבטיח את הספקתו ומשום כך קימת נוכחות קבועה של הצבא האמריקאי באזור המפרץ. מדיניותם של המעצמות עוסקת במידה רבה בהבטחת הזרימה התקינה של הנפט מהמפרץ הפרסי לכיוון המערב יש להבטיח שיתוף

פעולה של גורמים שונים באזור ושמירה על שקט במזרח התיכון ומניעת מלחמות דבר שאינו פשוט כלל משום שמדובר באזור מסובך שיש בו אסלם קיצוני, טינה למערב ובמיוחד לארצות הברית, ריבוי טבעי גבוה המביא לעוני קשה, טרור פעיל כנגד השלטונות (באלג'יריה, במצרים, בסודן, בלבנון ובמדינות אחרות), סכסוך ישראלי ערבי מתמשך והתעצמות אירנית מאימת. עתודות הנפט הגדולות של ארצות המפרץ מבטיחות שחשיבותו של איזור זה תימשך עוד שנים רבות. מחירי הנפט סבירים והנפט זורם ליעדו בביטחון יחסי ולכן אין צורך לגלות מקורות נפט נוספים בעולם הרחק מהמפרץ הפרסי כמו בסין,רוסיה ובאדני היבשה של הימים והאוקיינוסים. ככל שיתגלו יותר מקורות נפט כך מחירו ירד ומעמד המפרץ הפרסי יחלש